

С. Б. Беліков, О. В. Климов

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ В ЗАКЛАДАХ ВИШУ ЗАПОРІЖЖЯ

У всіх ВНЗ Запорізької області здійснюють комплекс заходів з реалізації положень Болонського процесу. Передовсім, відповідно до наказу МОН України від 30 грудня 2005 р., з 1 вересня 2006 р. впроваджують кредитно-модульну систему організації навчального процесу (далі — КМСОНП) на всіх спеціальностях денної форми навчання, а з 2008/09 н. р. — заочної. Система передбачає проведення модульного контролю, щонайменше двічі за семестр, і вже на його основі — визначення підсумкової середньозваженої оцінки. Обсяг викладання дисциплін визначається як у годинах, так і в кредитах. Відповідно, підсумкова оцінка і

обсяг вивченої дисципліни фіксується в заліковій книжці і плані навчання студента; по закінченні навчання їх можуть переносити в додаток до диплома. Також запровадження КМСОНП передбачає збільшення обсягу самостійної роботи студентів. У зв'язку з цим переробляємо методичне забезпечення до всіх дисциплін. Нині студенти всіх курсів вишів регіону навчаються за новими навчальними планами, в яких порівняно з попередніми, визначаючи обсяги, використовують кредити й передбачають певні обсяги самостійної роботи, які становлять не менше ніж 50 % від загального обсягу кредитів, відведених на дисципліну [1; 2].

Загалом ця система довела свою життєздатність: вона більш технологічна й прозора з огляду і на оцінювання рівня знань студентів, і на планування та організацію навчального процесу.

Зокрема в Запорізькому національному університеті (далі – ЗНУ) розроблено та затверджено документацію нового зразка для обліку та оцінювання навчальних досягнень студентів, що навчаються за кредитно-модульною системою. Розроблено й унесено зміни до автоматичної системи управління навчальним процесом університету загалом та підсистеми управління навчальним процесом «Деканат», яка працює на всіх факультетах ЗНУ для автоматизованого обліку досягнень студентів за вимогами Європейської кредитно-модульної системи (далі – *ECTS*). Відповідно, знання студентів оцінюють за національною шкалою та *ECTS*, що відображається в заліково-екзаменаційних відомостях, залікових книжках та індивідуальних планах студентів. В основу оцінювання закладено 100-бальну систему й розроблені на її основі науково-методичними радами факультетів критерії оцінювання знань студентів для різних спеціальностей.

Як приклад, у Запорізькому національному технічному університеті (ЗНТУ) та Запорізькій державній інженерній академії (ЗДІА) повністю перероблено та затверджено нові навчальні плани з розрахунком навчального навантаження в кредитах *ECTS* для всіх акредитованих спеціальностей. В Азовському регіональному інституті управління Запорізького національного технічного університету (далі – АРІУ

ЗНТУ) це зроблено лише для спеціальностей «Економічна кібернетика», «Фінанси», «Менеджмент організацій». Для спеціальностей «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» та «Правознавство» перероблено тільки щорічні робочі плани. Переглянуто форми навчання й методи викладання для основних і підтримуючих, організаційних і спеціалізованих модулів. Розроблено кредитно-модульні програми навчальних курсів, визначено змістові модулі дисциплін та змінено структуру залікового кредиту, таким чином, модулі охоплюють: аудиторну, індивідуальну, самостійну й наукову роботу. Змінено форми поточного й модульного контролю, для чого використовують комп'ютерні тести в системі «Moodle». Змінено методологію навчання за системою КМСОНП, тобто його переорієнтовано з лекційно-інформативного на індивідуально-диференційоване з організацією самоосвіти студента.

У системі КМСОНП закладено систему перезарахування кредитів *ECTS* відповідно до бакалаврських та магістерських ступенів, тобто вираження результатів не в термінах часу, а термінах кредитів, які прив'язані до результатів у вигляді компетенцій, проте нечітко визначено періоди навчання (на бакалавраті – 3–4 роки, магістратурі – 1, 1,5 або 2 роки в різних ВНЗ).

Усі заклади вишу Запоріжжя працюють над забезпеченням мобільності студентів: укладають договори з зарубіжними ВНЗ-партнерами, що дає змогу узгоджувати зміст освітньо-професійних програм підготовки фахівців та організувати навчання й стажування в країнах Європи й Північної Америки.

Суттєво розширено співпрацю вишів регіону з партнерами в рамках міжнародних програм, що їх фінансують Євросоюз та НАТО. Наприклад, ЗНУ з вищими-партнерами України, Німеччини та Данії бере участь у міжнародних проектах *TEMPUS-TACIS*: «Всеукраїнська мережа регіональних консультаційних центрів з європейської кредитно-модульної системи (*ECTS*)» та «Розроблення стратегії міжнародної мобільності українських студентів у рамках *ECTS*». Згідно з проектами створено Регіональний консультаційний центр із цієї системи. Кафедра міжнародних

економічних відносин ЗНТУ за участю координатора проєкту – Київського національного університету ім. Т. Шевченка й трьох західних університетів – провідних центрів з підготовки спеціалістів у галузі міжнародних фінансів – та підтримки *TEMPUS* (Ліверпульський університет ім. Дж. Мура, Великобританія; Вища школа Лессіус, Бельгія; Технологічний освітній інститут Західної Македонії, Греція) виконала проєкт «Вивчення міжнародних фінансів в українських університетах».

У ЗНУ і в ЗНТУ напрацьовано досвід роботи з розроблення й реалізації спеціальних бакалаврських та магістерських програм. Скажімо, факультет соціальної педагогіки та психології ЗНУ взяв участь у розробленні Європейської бакалаврської програми «Європейський бакалавр з соціального включення» (2003–2006 рр.), створеної відповідно до вимог кредитно-модульної системи (її акредитує Євросоюз). В ЗНТУ виконують програму «Європейсько-український ступінь магістра з програмного забезпечення».

Взаємодія ВНЗ з провідними зарубіжними фірмами – ще один важливий напрям нашої роботи. Наприклад, у 2001 р. в ЗНТУ було створено перший в Україні навчальний центр фірми «*Delcam*» (м. Бермінгем) – одного з лідерів з виробництва ліцензованого програмного продукту для металообробки. Фірма передала нам 125 ліцензованих програм тримірного *CAD/CAM* проектування вартістю понад \$ 1,5 млн. Такі навчальні центри відкрито в провідних ВНЗ України (НТТУ «КПІ», НТУ «ХПІ», Сумський державний університет, Криворізький технічний університет, Кримський інженерно-педагогічний університет), що дає можливість українським студентам стажуватися не тільки у згаданій фірмі, а й у будь-якому центрі Великої Британії.

У рамках впровадження кредитно-модульної системи в навчальний процес і у зв'язку із запровадженням компетентнісного підходу у ВНЗ переглядають увесь комплекс навчально-методичного забезпечення.

Науково-методичні комісії ЗНТУ та його факультетів і випускові кафедри зі спеціальностей з допомогою кафедри педагогіки та психології працюють над створенням моделі фахівця, в основу якої покладено професійну компе-

тентність і такі її складові, як мотиваційна, предметно-практична й саморегуляція, а також структурно-логічна схема підготовки фахівця з визначенням місця кожної дисципліни, нормативного й вибіркового циклів, соціально-гуманітарних, фундаментальних, професійно орієнтованих дисциплін.

Компетентності фахівця з вищою освітою визначають не лише на основі освітньо-кваліфікаційних характеристик, але й у тісному зв'язку з майбутніми роботодавцями, представниками виробництва. Інституалізація такої діяльності проходить у рамках навчально-науково-виробничих діючих комплексів, ресурсного центру, філій кафедр університету на виробництві та інших форм безпосередніх зв'язків факультетів та кафедр з виробництвом. Але зміни в навчальні плани вносимо лише у вибіркочу частину, нормативної ж, зрозуміло, не зачіпаємо (скажімо, в рамках розвитку інформаційної культури студентів її поєднали з вивченням інформаційних ресурсів для кожної спеціальності).

На базі факультету соціальної педагогіки та психології створюємо лабораторію педагогічної компетентності як центру забезпечення викладачів ЗНУ сучасною актуальною науковою інформацією, проведення заходів з розвитку їхніх знань, умінь організації взаємодії зі студентами.

У рамках реалізації Болонського процесу для запровадження компетентнісного підходу в усіх вищих регіону розроблено положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців та інші нормативні документи, наприклад, у Запорізькій державній інженерній академії (ЗДІА) – це положення «Про куратора системи *ECTS*», «Про розроблення кредитно-модульних робочих та навчальних програм дисциплін», «Про створення інформаційних пакетів спеціальностей», «Про розроблення індивідуальних навчальних планів спеціальностей». В ЗНУ на факультеті соціальної педагогіки та психології у співпраці з німецькими вченими підготовлено колективну монографію про впровадження Болонського процесу в нашому університеті (Бльомерс В., Романенкова Л. Від Болоньї до Запоріжжя. – 320 с.). А в АРІУ до розроблення компетентності фахівців з вищою освітою було залучено

науковців провідних вишів, роботодавців, випускників, а також використано європейський досвід. Проте практичному впровадженню компетентнісного підходу перешкоджає те, що досі немає документів для визначення здатностей, умінь випускників, що співвідносилися б із компетенціями університетів ЄС, нормативних документів, передусім нової редакції закону «Про вищу освіту» (ліпше закону України «Про внесення змін до закону України “Про вищу освіту”»), а також загальноєвропейської системи визнання дипломів і кваліфікацій, нових державних стандартів підготовки за вимогами КМСОНП.

Звичайно, проблем з упровадженням Болонської системи у вишах Запорізької області ще багато. Більшість із цих проблем пов'язані з суттєвою недосконалістю чинної нормативно-правової бази України в царині вищої освіти та недостатнім рівнем академічної, наукової, адміністративно-фінансової автономії ВНЗ, що значно поступаються європейському рівню. Насамперед законодавчо не закріплено трициклової системи. Для забезпечення сумісності системи працевлаштування та кар'єри в державному секторі з новою трицикловою системою ступенів у вищій школі слід ввести трициклову систему ступенів у практику роботи в освіті, науці, економіці, суспільстві. Не визначено ступеня бакалавра в нормативних документах Мініпраці, що унеможливує розподіл бакалаврів по підприємствах, бо останні не замовляють фахівців з дипломами «бакалавр», тому 99 % власників таких дипломів змушені навчатися далі у ВНЗ, щоб здобути ступінь спеціаліста або магістра. Треба, очевидно, визначитися з уведенням ступенів «магістр наук» (для майбутніх аспірантів, кандидатів і докторів наук, викладачів вищої школи) та «магістр технологій» (який відповідав би повній вищій освіті та замінив би існуючий рівень «спеціаліст»). З цього погляду заслуговує на увагу досвід ЗНУ, де ступінь «магістр» розділено на дві гілки: «магістр академічний» (2 роки навчання) та «магістр професійний» (1,5 року навчання). Асоціація ректорів вищих технічних навчальних закладів, підтримуючи перехід до дворівневої системи підготовки бакалаврів і магістрів наук та враховуючи глибокі традиції національної освіти і най-

ліпший світовий досвід, у зверненні (травень 2008 р.), зокрема, пропонує зберегти в країні звання «дипломований інженер», присвоюючи його магістрам наук після їхньої практичної роботи не менше ніж 2 роки та підтвердження здатності створювати принципово нові зразки техніки та технологій.

Для технічних вищих навчальних закладів велике значення має нормативне забезпечення практичної підготовки студентів, яку визнавали як велику перевагу радянської системи вищої освіти. Слід уніфікувати назви практик, які різняться в галузевих стандартах і назвах стандартів, згідно з якими підписано навчальні плани напрямів підготовки. Потрібно визначити й норми планування навчального навантаження відповідно до кожного виду практик.

Освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст» перебуває поза трицикловою системою, бо це лише неповна вища освіта, а до трициклової входять: «бакалавр», «магістр» і «доктор». Функції рівня «молодший спеціаліст» дуже значні, бо він дає основи знань із професійної підготовки.

Каталоги дисциплін навчального плану і їхній англomовний варіант – неодмінна умова мобільності студентів між країнами-учасницями Болонської угоди та в межах України. Вони мають бути загальнозживаними, уніфікованими, максимально простими. Слід також уніфікувати навчальні плани, графіки навчального процесу в різних ВНЗ, що дасть змогу студентам максимально ефективно і оптимально використати весь час навчання у виші, зробить прозорим їхній навчальний процес і сприятиме підвищенню якості освіти.

Спираючись на каталоги дисциплін, потрібно надати ВНЗ закріплене нормативами право:

- зараховувати студентам дисципліни, які не збігаються за назвою, але мають однаковий зміст;
- зараховувати дисципліни, які різняться загальною кількістю годин, але мають усі потрібні змістові модулі;
- у варіативній частині зараховувати дисципліни спеціалізації, які мав студент в іншому ВНЗ, можливо, якийсь їхній відсоток, який відповідає освітньо-кваліфі-

каційній характеристиці даного напрямку підготовки за змістовими модулями.

За умови збереження всього комплексу документів, який супроводжує студента всі роки його навчання та фіксує його підготовку як фахівця, додаткове введення індивідуального плану студента збільшило кількість близьких за змістом документів для організації навчального процесу, отже, збільшило навантаження на деканати. Основні параметри індивідуального плану студента вже прописано, але залишилася невизначеною ціла низка питань функціонування індивідуального плану, пов'язаних з тим, що:

- обов'язковою для архіву є індивідуальна картка студента, яку треба вести вручну. Індивідуальний план за формою, яку пропонують деякі ВНЗ, фактично її заміняє, але відділи кадрів не мають права відмінити названу картку;
- представлені форми індивідуального плану дублюють залічкові книжки, збереження залічкових книжок вимагає зміни їхнього формату, але таку зміну слід уніфікувати, що можна зробити тільки на рівні МОН;
- потрібно узаконити право навчальних закладів на ведення документів, які фіксують навчання студента, в електронному вигляді та перенесення їх у друкований для архівування.

Змін потребує Положення про організацію навчального процесу в закладах вишу. Скажімо, їхнім студентам потрібно надати право на повторний курс у разі невиконання навчальної програми окремої дисципліни. Це відповідає вимогам кредитно-модульної системи і пропозиціям МОН України, викладеним у Тимчасовому положенні про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців, затвердженому наказом МОН України від 23.01.2004 р. № 48, а також європейській шкалі оцінювання. Нині студента обов'язково переводять з курсу на курс у межах набору, що, звичайно, полегшує перевірку на відповідність контингенту ліцензованим обсягам, але суперечить формуванню індивідуального плану студента, положенням Болонського процесу про створення можливостей для гнучких підходів до більш результативного, орієнтованого на студента навчання у вищій освіті [3].

Теперішні форми ведення звітності у вишах і номенклатура справ не відповідають реальним потребам кафедр, деканатів та інших структурних підрозділів. Приміром, у зв'язку з кредитно-модульною системою немає можливості відобразити результати сесії згідно з формою У 5.10 «Відомості про результати екзаменаційної сесії».

Не відповідають реаліям та вимогам до проведення державної атестації і форми протоколів ДЕК: вони не враховують можливості тестового оцінювання знань випускників, а на захисті кваліфікаційних робіт — усіх елементів процедури захисту, тому структурні підрозділи ВНЗ змушені заповнювати старі форми для номенклатури справ, а паралельно для себе вести іншу звітність.

Навчальне навантаження викладачів вишів розраховується за нормами, визначеними наказом МОН України № 450 від 07.08.2002 р. «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів». Однак із перенесенням акценту в роботі викладача на самостійне та індивідуальне навчання студента стала нагальною потреба змінити критерії виміру діяльності викладача. Внутрішніми документами ВНЗ вводять години на модульний контроль, на контроль самої та індивідуальної роботи, змінюють відведені години на контрольні роботи, відмінюють години на заліки та екзамени тощо. Це породжує конфлікти, суперечить нормативним документам МОН. Особливо загострилося становище в державних закладах. Зміни норм навантаження викладачів мають враховувати зміну принципів його формування, і визначення максимальної кількості годин також. Цифра, закріплена Законом про вищу освіту — 900 год. навчального навантаження, — не дає однакових можливостей викладачам працювати над підвищенням якості освіти, її модернізацією, інноваційними технологіями.

Не відповідають сучасним вимогам і зафіксовані наказом № 450 від 07.08.2002 р. види навчальних робіт, які розходяться з практикою навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи, де основний час викладач працює зі

студентом позааудиторно. За теперішньою практикою основною складовою навчального навантаження є аудиторне, яке сягає 60 %. Зменшення аудиторних годин з дисциплін призводить також до збільшення кількості курсів на одного викладача (оскільки штатний працівник виконує навантаження від 800 до 900 год.) або змушує ВНЗ приймати сумісників.

Запровадження в Україні практики зарахування на навчання у ВНЗ за результатами незалежного зовнішнього тестування (НЗТ) – крок прогресивний, що відповідає принципам Болонської конвенції, але її безоглядне впровадження може зруйнувати багаторічну систему профорієнтаційної роботи, яка, безумовно, дуже важлива, передовсім для технічних, технологічних і педагогічних вишів. Можливість подати сертифікати НЗТ до необмеженої кількості ВНЗ та на необмежену кількість спеціальностей у кожному з них фактично настроює абітурієнта вступати не на конкретну омріяну спеціальність, а на будь-яку, «щоб тільки вступити». Нівелюється значення атестатів, медалей тощо. У зверненні вже згаданої наради Асоціації ректорів ВТНЗ зазначено:

1. Провести ретельний аналіз попередніх результатів зовнішнього незалежного оцінювання поточного року. Цю систему можна визначити як важливий інструмент моніторингу якості середньої освіти, утім глибоко непокоїть: велика кількість осіб, що зареєструвалися, але не взяли участі в тестуванні (загалом по Україні з української мови – 10,1 %, математики – 15,1 %, з фізики – 29 %), що насамперед зумовлено неучастю випускників минулих років, які працюють на виробництві, тому й не мали змоги тестуватися в робочі дні); високий рівень незадовільних оцінок (наприклад, за даними Українського центру оцінювання якості освіти, з математики менше ніж 3 бали за 12-бальною шкалою отримало майже 20 % тих, хто взяв участь у тестуванні). Вважати за доцільне залучати до тестування випускників поточного року.

2. Вважати за доцільне збереження заочної форми підготовки, зважаючи на велику потребу розвинених високотехнологічних підприємств (скажімо, ЗАТ «ЗАЗ», ВАТ «МоторСіч», ДП ЗМКБ «Івченко-Прогрес», ВАТ «Запоріжтрансфор-

матор», державне підприємство «Іскра» тощо) в оновленні технічних кадрів. У зв'язку з цим МОН ще в поточному році (2008-му. — *Ред.*) згідно з рекомендаціями Комітету ВР України з питань освіти і науки від 19.02.2008 р. слід ухвалити зміни до Умов прийому до ВНЗ; дозволити вступникам на заочну форму навчання обирати форму вступу до вищу або за результатами зовнішнього незалежного тестування, або за результатами тестування в обраному виші. Це дуже важливо для такого промислово розвиненого регіону, як Запорізька область, де заочна підготовка здійснюється на кошти підприємств і на їхніх навчальних площах. Крім того, ці підприємства беруть активну участь у розвитку матеріальної бази навчальних закладів. Яскравим прикладом є створення кафедри технології авіадвигунобудування ВАТ «Мотор-Січ» (загальна сума витрат на реконструкцію, ремонт та обладнання перевищила 2,5 млн грн).

3. Враховувати вимоги роботодавців: до визначення мови вивчення спеціальних дисциплін (українська, англійська, німецька, французька, російська тощо) відповідно до мов технічної документації на підприємствах, до можливості проходження всіх видів практики, виконання реальних курсових, дипломних робіт і майбутнього працевлаштування з договірним визначенням взаємовідносин між університетом та відповідним підприємством.

Загалом за умови злагодженої взаємодії міністерств і відомств, відповідальних за нормативно-правове забезпечення впровадження елементів Болонської системи, а також колективів викладачів ВНЗ Україна зможе виконати свої зобов'язання із входження в єдиний європейський освітянський простір.

1. *Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб.* / За ред. В. Г. Кременя. — Тернопіль, 2004. — 384 с.

2. *Степко М. Ф., Клименко Б. В., Товажнянський Л. Л.* Болонський процес і навчання впродовж життя. — Х., 2004. — 112 с.

3. *На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації: Комюніке конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти.* — Лондон, 16–19 трав. 2007 р.